

ДО ПИТАННЯ ПРО ГАЛУЗЕВУ НАЛЕЖНІСТЬ МЕДИЧНОГО ПРАВА УКРАЇНИ ТА ЙОГО МІСЦЕ В СТРУКТУРІ МЕДИЧНОЇ І ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

Волков В. Д., Дешко Л. М.

Донецький національний університет

Проблема галузевої належності медичного права України привертає до себе увагу великою теоретичною та практичною значимістю, оскільки, по-перше, віднесення тих чи інших правових норм до будь-якої галузі права означає включення їх в певний галузевий режим, розповсюдження на них його принципів, методів, загальних положень. По-друге, встановлення правильного співвідношення між системою права та зовнішнім її закріпленням в системі нормативних актів (законодавстві) забезпечує доступність, скорочення непотрібної множини нормативно-правових актів, обзорість законодавства, його погодженість, правильне застосування, укріплення законності, та сприяє вдосконаленню врегульованості та порядку в управлінні суспільством.

Зазначена проблема в сучасній науці вивчена недостатньо. Однак це не означає того, що серед дослідників, які займалися цим питанням, дотепер не вироблено загального уявлення про галузеву належність медичного права. Науковими дослідженнями в цьому напрямку займалися як вітчизняні, так і закордонні фахівці в галузі медицини та права Ю. Сергеев, Н. Болотіна, М. Шутов та ін. При цьому висловлювалися різні точки зору щодо природи правових явищ в зазначеній сфері, в тому числі і за основними позиціями, які стосуються визначення предмету правового регулювання та методу медичного права, і є не тільки надзвичайно загальними, нечіткими, а й такими, що включають одне одного.

Зазначене вище свідчить про актуальність, доцільність і необхідність проведення комплексного дослідження питання галузевої належності медичного права України.

Збільшення випадків злочинної халатності, недбалості недобросовісного медичного персоналу, які тягнуть за собою смерть пацієнта або його тяжке каліцтво, та за які винні не несуть ніякої відповідальності; постійні численні конфлікти між безпосередніми споживачами медичних послуг, робіт, товарів медичного характеру, органами управління сфери охорони здоров'я, лікарями; відсутність кваліфікованих фахівців, які б чітко розбиралися в медико-правових питаннях, що призводить до незахищеності прав пацієнтів та добросовісних лікарів актуалізувало питання про необхідність реформування юридичної та медичної освіти — включення питань медичного права в програму підготовки як студентів-медиків, так і правознавців [1, с. 8]. Воно неодноразово обговорювалося в літературі, на багатьох конференціях та нарадах. Необхідність його вирішення визнавалася та підкреслювалася в багатьох офіційних документах. Проте до цього часу це питання залишається не вирішеним.

Таким чином, метою запропонованої статті є визначення галузевої належності медичного права України та його місця в структурі медичної та юридичної освіти.

Галузева належність медичного права України

Сьогодні серед науковців немає єдиної точки зору як щодо поняття, так і галузевої належності медичного права. Вирішенню цього питання буде сприяти порівняння точок зору різних вчених щодо питання про предмет та методи медичного права, оскільки в теорії права напротязі останніх років склалася стійка позиція, відповідно до якої критерієм для виділення галузей права є наявність предмета та методів правового регулювання. Причому якщо перший з них (предмет) є основним, то другий (метод) — допоміжним.

Вітчизняні фахівці Н. Болотіна [2, с. 4] та М. Шутов [3, с. 21—22] розглядають *медичне право* як систему правових норм, які регулюють якісно своєрідні суспільні відносини, змістом яких є вплив на фізичне і психічне здоров'я людини за допомогою медичних засобів, який здійснюється медичними працівниками. З цього визначення важко зрозуміти, в чому полягає своєрідність суспільних відносин, які регулюються зазначеними правовими нормами. Крім того, галузева належність медичного права в зазначеному визначенні взагалі не визначена. Інші дослідники, розуміючи предметну вузькість галузі права та неможливість вмістити в неї багатогалузеве медичне право, дають йому визначення, які далеко виходять за рамки галузі права. На їх думку, *медичне право* — це сукупність правових норм, що регулюють медичну діяльність системи охорони здоров'я держави [4]. З цього визначення видно, що автор, визначаючи медичне право, не акцентує свою увагу на його предметно-галузевій належності.

О. Бобров [10] визначає *медичне право* як пограничну комплексну галузь національного права України, яка призначена для регулювання відносин в сфері охорони здоров'я та інших, тісно з ними пов'язаних та вважає, що в комплексній галузі права є декілька компонентів однорідних відносин, і в цьому науковець бачить однорідність предмету будь-якої галузі права. Дійсно, багато норм медичного права є одночасно нормами цивільного, адміністративного, господарського та інших галузей права і кожна галузь права має «пограничні» зони взаємодії з іншими галузями права, проте в теорії права прийнято виділяти самостійні та комплексні, а не пограничні комплексні галузі права.

Беручи до уваги те, що «однорідні» предмети галузі права — це її інститути, підгалузі та норми, О. Бобров пропонує описове визначення *предмету медичного права*, включаючи в нього відносини: 1) в сфері охорони здоров'я (суспільні відносини, які складаються в процесі реалізації прав громадян на охорону здоров'я: при наданні медичної допомоги; при організації лікувально-діагностичного процесу; при проведенні медично-профілактичних та санітарно-епідеміологічних заходів); 2) тісно

пов'язані з відносинами в сфері охорони здоров'я і тому такі, що входять в сферу галузевого регулювання (відносини з організації системи охорони здоров'я, управління охороною здоров'я, організації добровільного та обов'язкового медичного страхування, проведення ліцензування та акредитації медичних закладів, експертизи якості медичної допомоги).

Іншої точки зору щодо предмету та галузевої належності медичного права дотримується провідна російська вчена М. Малєїна. На її думку «сукупність законів (норм), які регулюють відносини в сфері охорони здоров'я є комплексною галуззю законодавства, яку «прийнято» називати *лікарняним правом* (медичним, правом охорони здоров'я)» [5, с. 6]. При цьому вчена формулює поняття *лікарняного права* (медичного права, права охорони здоров'я) (або права про охорону здоров'я населення) через систему нормативних актів (норм), які регулюють організаційні, майнові, а також особисті відносини, що складаються в зв'язку з проведенням санітарно-епідеміологічних заходів та наданням лікувально-профілактичної допомоги громадянам. Проте таке визначення викликає декілька зауважень. По-перше, М. Малєїна, відмічаючи різниці понять галузі законодавства та галузі права, фактично змішує ці поняття щодо законодавства про охорону здоров'я, оскільки визначає право охорони здоров'я як сукупність відповідних правових актів (норм). По-друге, автор не проводить різниці між «медичним» правом та правом «охорони здоров'я», хоча відмінність є вейме істотною як за обсягом, так і за змістом, оскільки законодавство про охорону здоров'я не зводиться до чисто медичного законодавства. Ця обставина не береться до уваги зазначеним автором, через що поняття «медичне право» розширюється на всю область відносин в сфері охорони здоров'я населення. При цьому коло відносин в сфері охорони здоров'я населення значно звужується, оскільки за його рамками залишається цілий ряд суміжних правовідносин, наприклад відносини в сфері обігу лікарських засобів.

Таким чином, дискусії про місце медичного права розпочаті давно і потребують свого завершення, що дає підставу запропонувати ще один підход, відповідно до якого розглянути *медичне право як комплексну галузь права*.

Медичне право регулює декілька видів однорідних відносин [6—13], аналіз яких дозволив виявити специфіку суспільних відносин, що становлять його предмет, більш чітко відмежувати його від інших галузей права, сформулювати поняття предмету медичного права, а також поняття медичного права як галузі права [14, с. 23—27].

1. Суспільні відносини з безпосереднього надання медичної допомоги в рамках діагностичних, лікувальних і профілактичних заходів.
2. Суспільні відносини, які виникають в процесі визначення правового положення суб'єктів, що здійснюють господарську діяльність у сфері охорони здоров'я.
3. Договірні відносини, що виникають при здійсненні господарювання у сфері охорони здоров'я.

4. Суспільні відносини, які виникають у сфері державного регулювання господарської діяльності у сфері охорони здоров'я.

5. Суспільні відносини в окремих напрямках медичної діяльності: трансплантології, психіатрії, імунопрофілактиці, попередженні розповсюдження туберкульозу і захворювань на ВІЛ — інфекцію, клінічне випробовування лікарських засобів.

Характеристика цих відносин вказує на необхідність розгляду зазначених суспільних відносин як сукупності органічно взаємозв'язаних, вимагаючих спеціального правового регулювання у вигляді *комплексної галузі права*. *Предметом медичного права* є суспільні відносини, що виникають в процесі здійснення медичної і фармацевтичної діяльності. В свою чергу під *медичною діяльністю* розуміється комплексна система, яка включає як організацію надання громадянам медичної допомоги, так і її безпосереднє надання в рамках діагностичних, лікувальних і профілактичних заходів, контроль якості медичних послуг, що надаються. Запропоноване визначення медичної діяльності акцентує увагу на тих процесах, в ході яких виникають численні відносини, що становлять предмет медичного права. Їх перелік не може бути вичерпним, оскільки медична наука розвивається, надання медичної допомоги постійно удосконалюється, з'являються нові області охорони здоров'я, що викликає появу нових суспільних відносин. Проте як основа для сприйняття предмету медичного права запропоноване визначення бачиться виправданим. Під *фармацевтичною діяльністю* розуміється діяльність, спрямована на створення (розробку) нових лікарських засобів, їх виробництвом і реалізацією, як у формі збуту, так і у формі оптової або роздрібно торгівлі цими товарами.

Окрім предмету для медичного права виключно важливою проблемою, на сьогодні не поставленою в вітчизняній юридичній літературі є й метод правового регулювання. В закордонній науковій літературі зазначене питання дискутується достатньо довго.

Для медичного права характерним є особливе поєднання диспозитивного та імперативного методів правового регулювання. *Імперативний метод* — це метод владних приписів, він є характерним перш за все для владних відносин. Щодо медичної діяльності — це правовідносини щодо виконання владних приписів медичними закладами, які спрямовані на забезпечення якості, недопущення некомпетентних осіб до здійснення медичної практики (наприклад, стандартизація, сертифікація) та ін. *Диспозитивний метод* припускає юридичну рівність учасників правовідносин. Що стосується медичної діяльності — це правовідносини, які виникають між суб'єктами щодо надання медичних послуг та ін. Медичне право, таким чином, використовує основні методи правового регулювання, що цілком зрозуміло, оскільки шляхом використання різних методів правового регулювання право здійснює свою соціально-політичну роль регулятора суспільних відносин.

Місце медичного права України в структурі медичної та юридичної освіти

Історично склалося, що в радянський період існування нашої країни актуальні питання медико-правової науки та практики вивчалися студентами медичних вузів в рамках кафедр судової медицини, соціальної гігієни та організації охорони здоров'я. Проте якщо раніше це було виправдано, то сьогодні, коли стрімко розвивається медичне законодавство, коли реально сформувалося медичне право в якості комплексної галузі права і знання юридичних основ професійної діяльності лікаря — веління нового часу, треба ставити питання про внесення змін до затвердженого та введеного у навчальний процес з 2005/2006 навчального року наказом Міністерства охорони здоров'я від 31 січня 2005 р. нового навчального плану підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст» кваліфікації «лікар» у вищих навчальних закладах III—IV рівнів акредитації України за спеціальностями «лікувальна справа», «педіатрія», «медико-профілактична справа» навчальних планів вузів. Адже сьогодні, коли закордонні колеги на Національних конгресах з медичного права приймають одностайно Резолюції, в яких рекомендують відповідним органам управління сферою охорони здоров'я в навчальних планах збільшити обсяг навчальних годин в 2—2,5 рази з введенням в перспективі державного іспиту з медичного права, у нас в державі воно як самостійна навчальна дисципліна, по-перше, взагалі не вивчається, а по-друге, й ті «Основи права», які вивчалися студентами-медиками на першому курсі тепер взагалі відповідно до зазначеного вище Наказу Міністерства охорони здоров'я України визнані як складова дисципліни «Судова медицина, медичне законодавство» і з 2005/2006 навчального року на першому курсі майбутніми лікарями вже не вивчаються — тепер студенти-медики будуть вивчати на 4 курсі навчальну дисципліну «Судова медицина, медичне законодавство», причому кількість навчальних годин, не дивлячись на додані «Основи права» не збільшилася!

Ситуація, що склалася не може не бентежити медичну й юридичну громадськість, адже, по-перше, має місце постійне заниження значення такої безумовно важливої дисципліни як «Судова медицина», по-друге, її викладення зводиться фактично в кращому випадку до аналітичного огляду найбільш важливих в прикладному плані питань медицини, що мають правове значення, але найчастіше мова йде про коментування діючих нормативно-правових актів, прийнятих з актуальних проблем медичної діяльності. Таким що відповідає вимогам підготовки кваліфікованих фахівців і тим паче перспективним зазначений підхід навряд чи можна назвати.

Окреслений вище стан речей необхідно розглядати не як результат чиєїсь помилки, а скоріше як неминучість стану сучасного медичного права як навчальної дисципліни в структурі медичної освіти. В результаті страждають студенти, які не отримують тих знань, які необхідні їм в повсякденному житті при виконанні професійних медичних обов'язків, адже важко переоцінити значення медико-правових знань для них. Більш

того, лікар, який не знає правових основ своєї професійної діяльності, є професійно непридатним і навіть небезпечним.

Не краща ситуація складається і з програмою додаткової професійної підготовки фахівців з організації охорони здоров'я. Тематика сертифікаційних циклів з цього фаху містить лише фрагменти, обрані питання правового забезпечення медичної діяльності, здебільшого основна увага приділяється вивченню економічних аспектів, та аспектів управління роботою лікувально-профілактичних закладів. Як наслідок — фахівці та керівники різного рівня змушені керуватися прикрим досвідом правозастосування колег, або своїм власним. Самоосвіта в цій галузі ускладнена, оскільки закони, інші нормативно-правові акти і навіть коментарі до них викладаються складною, не знайомою і не завжди зрозумілою мовою. Таким чином, виникає цілком закономірне питання — яка найбільш оптимальна форма правової підготовки керівників медичних закладів, яка б забезпечувала системність, комплексність та повноцінність юридичних знань? Аналіз закордонного досвіду свідчить, що однією з найбільш прийнятних в сучасних умовах форм навчання є цикл тематичного вдосконалення — «Медичне право».

Що стосується юридичних ВУЗів, то, наскільки нам відомо, як самостійна навчальна дисципліна медичне право в них не викладається. Окремі інститути галузей права розглядають основні положення, пов'язані з професійною медичною діяльністю, однак ці самостійні блоки не розглядаються як специфічні і особливі для споживача медичних послуг (громадян) і для організацій, які їх надають. Хоча споживачем специфічних медичних послуг людина є з моменту народження і до кінця життя і кожен має право на охорону здоров'я та медичну допомогу, кожному гарантується право на отримання кваліфікованої юридичної допомоги. Крім того зазначені права закріплено у великій кількості нормативних актів, розібратися в яких може лише спеціально підготовлений фахівець, який знає не лише загальні правила застосування тих чи інших правових норм, але і може правильно оцінити дії медичного працівника. Правова оцінка кваліфікаційних та професійних дій медика неможлива без знання численних форм і методів надання однієї і тієї ж медичної послуги — кожен Вищий навчальний заклад або факультет є самостійною школою, яка дає медичному працівнику теоретичні знання в майбутній професійній діяльності. В свою чергу, кожен пацієнт має індивідуальні особливості, пов'язані зі станом його здоров'я, тому юрист, який консультує або веде «медичну справу», повинен спиратися не лише на заключення експертів, але і розуміти тактику ведення пацієнта. Більшість правознавців, в свою чергу не мають подібних знань і не можуть повноцінно оцінити дії медичного працівника.

Для країн Європейського Союзу, США та Російської Федерації давно стало зрозумілим, що підвищення правової культури медиків та юристів є життєво необхідним, адже як свідчать спеціальні наукові дослідження, чим вища правова культура лікарів, тим добросовісніше вони виконують свої професійні обов'язки, тим вищі якість

і ефективність лікувально-діагностичної допомоги населенню, тим реальніше забезпечуються права і законні інтереси громадян в сфері охорони здоров'я, а чим краще юрист розуміється на особливостях здійснення медичної діяльності, тим кваліфікованішим є захист прав і законних інтересів як споживачів медичних послуг, робіт, товарів медичного характеру, так і медичних робітників, органів управління охороною здоров'я. Беручи вище зазначене до уваги сьогодні в більшості закордонних юридичних та медичних вузів вивчається медичне право [15, с. 25—28]. Наприклад, курс медичного права викладається в Пітсбургському університеті (США), Оксфордському університеті (Велика Британія), в Російській Федерації в Московській медичній академії ім. І. М. Сеченова існує кафедра основ законодавства в сфері охорони здоров'я і медичного права, є кафедра медичного права і біоетики в Державному медичному університеті м. Самари, кафедра правових основ і економіки охорони здоров'я в Російському новому університеті (м. Москва). Крім того, вперше за історію Російської Академії медичних наук введено як самостійний та віднесено до відділення профілактичної медицини новий фах — медичне право. Воно набуло статусу академічної дисципліни поряд з хірургією, терапією, гігієною та ін.

В Україні в Донецькому національному університеті на економіко-правовому факультеті розроблено і з 1999 р. введено в навчальну програму курс «Реалізація права на охорону здоров'я і медичну допомогу». На основі розроблених навчально-методичних матеріалів з 2001/2002 учбового року читається спецкурс «Медичне право». Створено і працює клініка з медичного права, метою якої є формування практичних навиків у студентів економіко-правового факультету Донецького національного університету з захисту прав пацієнтів та лікарів [16, с. 3].

Таким чином, при реформуванні вищої юридичної та медичної освіти в Україні необхідно брати до уваги позитивний закордонний та вітчизняний досвід щодо підготовки фахівців, які б кваліфіковано та чітко розбиралися в медико-правових питаннях.

Проведення реформи в структурі юридичної та медичної освіти є неминучою. Назріла необхідність передбачити можливість отримання рядом студентів (їх кількість має розраховуватися в рамках потреб сфери охорони здоров'я та бажання майбутніх фахівців) медико-правової спеціалізації, в рамках якої вони будуть мати можливість спеціалізуватися саме за питаннями правового регулювання медичної діяльності. В такого роду спеціалізації зацікавлені не лише майбутні юристи лікувально-профілактичних закладів та викладачі медичних і юридичних вузів, а й органів управління охороною здоров'я, адже перш за все на необхідності підготовки висококваліфікованих фахівців з управління охороною здоров'я як одного з пріоритетів створення умов щодо набуття членства України в ЄС наголошується в Програмі інтеграції України до Європейського Союзу.

Що стосується медичної освіти, варто зазначити, що сьогодні юридична регламентація медичної діяльності характеризується підвищеною актуальністю, і будь-які

нововведення в сфері правового регулювання медицини будуть більш успішними, якщо вони будуть підкріплені істотними зусиллями в справі з покращення професійної освіти лікаря. Реалії сьогодення диктують необхідність пошуку нових підходів до питань викладання правової складової в системі медичної освіти, адже на теперішній час при достатньо низькому рівні юридичних знань у медичного персоналу, правова підготовка фахівців сфери охорони здоров'я залишається недосконалою. Отже, сьогодні знання медичного права лікарями є не тільки ознакою високого інтелектуального розвитку, широкого кругозору та освіти, — це необхідний атрибут для представників цієї професії, якщо вони прагнуть мати попит на ринку праці.

Наостанок хотілось би наголосити, що попереду — багато роботи, адже саме життя диктує необхідність включення медико-правових аспектів в програми підготовки юристів та перегляд навчальних програм дисциплін й самих дисциплін підготовки лікарів. Важливо сприймати ці тенденції не як відхід від класичних принципів юридичної та медичної освіти, а як прагнення зробити знання, які отримують майбутні юристи та медики, сучасними, а їх самих як фахівців — конкурентоздатними на ринку праці. Успіх цієї роботи багато в чому залежить від «притягнення» до неї як «чистих» юристів, так і медичних працівників, які отримали другу вищу освіту, а також фахівців в області біоетики. Тому вже сьогодні Міністерству охорони здоров'я України необхідно створити Проблемну науково-методичну комісію з медичного права; розробити і оперативно впровадити систему медико-правової освіти посадових осіб системи охорони здоров'я з подальшою обов'язковою атестацією; в навчальних планах медичних ВУЗів передбачити викладання навчальної дисципліни «Медичне право України» на випускних курсах з введенням в перспективі державного іспиту за цією дисципліною. Міністерству науки і освіти України — розглянути можливість викладання спеціального курсу «Медичне право України» для студентів юридичних факультетів Вищих навчальних закладів; передбачити заходи щодо підтримки наукових досліджень в області медичного права з профілактики неналежного надання медичної допомоги. При цьому варто брати до уваги те, що саме навчальній дисципліні з назвою «Медичне право України» потрібна «зелена вулиця» як самостійній в рамках юридичної та медичної освіти, а для високого рівня викладання зазначеної дисципліни та в повній мірі для забезпечення можливості вивчення студентами всіх актуальних питань правового регулювання суспільних відносин в сфері медичної діяльності необхідним є створення самостійних кафедр, які б займалися викладанням медичного права.

Література

1. Волков В. Д., Дешко Л. Н. На захист медичного права // Юридичний Вісник України. — 2006. — № 8. — С. 8.

2. Медицине право України: Збірник нормативно-правових актів / Упоряд. і наук. ред. Н. Б. Болотіна. — К.: Ін Юре, 2001.
3. Шутов М. М. Экономические основы рыночного здравоохранения / НАН Украины. Ин-т экономико-правовых исследований. — Донецк: ВИК, 2002.
4. Толстая Е. Медицинская деятельность, ее социально-экономический аспект и правовые основы регулирования // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 5. — С. 15—17.
5. Малеина М. Н. Человек и медицина в современном праве. М., 1995.
6. Волков В. Д., Дешко Л. Н. Медицине право як галузь права, наука і навчальна дисципліна // Правничий часопис Донецького університету. — 2003. — № 2. — С. 51—56.
7. Дешко Л. Конституционное право на медицинскую помощь: понятие и содержание / Сборник матер. 2-й Всероссийской. научно-практической конференции «Актуальные проблемы правового регулирования медицинской деятельности». — М.: Издательская группа «Юрист», 2004. — С. 173—176;
8. Волков В., Дешко Л. Проблеми цивільно-правового регулювання угод, пов'язаних з наданням платних медичних послуг // Правничий часопис Донецького університету. — 2004. — № 1. — С. 42—47.
9. Дешко Л. Поняття господарської діяльності в сфері охорони здоров'я // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 9. — С. 113—117.
10. Дешко Л. Поняття державного регулювання господарської діяльності в сфері охорони здоров'я // Право України. — 2005. — № 8. — С. 28—31.
11. Волков В., Дешко Л. Ліцензування як засіб державного регулювання господарської діяльності в сфері охорони здоров'я / Хозяйственное законодательство Украины: практика применения и перспективы развития в контексте европейского выбора: Сб. науч. тр. / НАН Украины. Ин-т экономико-правовых исследований; Редкол.: Мамутов В. К. (отв. ред.) и др. — Донецк: Юго-Восток, ЛТД, 2005. — С. 475—481.
12. Дешко Л. Правове регулювання господарської діяльності в сфері охорони здоров'я / Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Наука і освіта '2005». Том 45. Право. — Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2005. — С. 14 — 15;
13. Волков В., Дешко Л. Ліцензування господарської діяльності в сфері охорони здоров'я // Правничий часопис Донецького університету. — 2004. — № 2. — С. 43—51.
14. Дешко Л. Теоретичні концепції медичного права України // Право України. — 2006. — № 1. — С. 23—27.
15. Медицинское право Украины: Учебное пособие. Волков В. Д., Дешко Л. Н., Заблоцкий В. П. и др. — Донецк: ДонНУ, 2005. — 268 с.
16. Дешко Л. Н. Юридическая клиника «Медицинское право Украины»: учебно-методические рекомендации. — Донецк: ДонНУ, 2007. — 62 с.